

Myśliński, Jerzy

Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958-1993)

Rocznik Historii Prasy Polskiej 5/1(9), 185-209

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

T. V (2002) Z. 1(9)
ISSN 1509-1074

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

The Polish 19th–20th
Century Press
History Institute
of Polish Academy
of Sciences (1958–1993)

**Pracownia Historii
Czasopiśmiennictwa
Polskiego
XIX i XX wieku
PAN (1958–1993)**

Instytut Badań Literackich
Polskiej Akademii Nauk
ul. Nowy Świat 72
PL 00-330 Warszawa

**Jerzy
MYŚLIŃSKI**

KEY WORDS

Press history, press studies,
research centre

SŁOWA KLUCZOWE

Historia prasy, prasoznawstwo, placówka
badawcza

ABSTRACT

Based on the published archival sources and his first-hand experience, the author presents the history of the Polish 19th–20th Century Press History Institute, a centre for research on the Polish press (since 1969 a part of the Literary Studies Institute of the Polish Academy of Sciences). During its existence in the years 1958–1993, the institute produced a general history of the Polish press and a number of monographs, and during the years 1962–1993 it also published a scientific periodical.

ABSTRAKT

Oparta na źródłach archiwalnych, publikowanych i własnych doświadczeniach autora historia placówki badawczej — Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (od 1969 r. w ramach Instytutu Badań Literackich PAN) — zajmującej się głównie dziejami prasy polskiej. Istniejąca w latach 1958–1993 placówka ta przygotowała syntezę dziejów prasy polskiej, monografie tej prasie poświęcone, a także wydawała periodyk naukowy (1962–1993).

Streszczenie

Powstała na fali odwilży po 1956 roku Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN powołana została do życia z inicjatywy ówczesnego sekretarza naukowego PAN, prof. Henryka Jabłońskiego. Miała zajmować się dziejami polskiej prasy, która w epoce niewoli narodowej spełniała szczególną rolę. Finalnym produktem jej prac miała być synteza dziejów prasy polskiej. Zadania te Pracownia realizowała w niewielkim stałym zespole, współpracując z licznym gronem współpracowników, którzy publikowali w jej wydawnictwach (seria: „Materiały i studia do historii prasy i czasopiśmiennictwa polskiego”) oraz periodykach naukowych — „Roczniku Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” i „Kwartalniku Historii Prasy Polskiej”, a także współuczestniczyli w przygotowaniu czterotomowego podręcznika historii prasy polskiej, który powstał w latach siedemdziesiątych XX stulecia. W związku z reorganizacją placówek PAN po 1968 roku Pracownia została włączona do Instytutu Badań Literackich PAN. Rozwiązano ją w 1993 roku.

Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN¹ została utworzona uchwałą Sekretariatu Naukowego Prezydium Polskiej Akademii Nauk nr 68/57 z dnia 10 grudnia 1957². Na jej kierownika powołano prof. Henryka Jabłońskiego, który był wówczas sekretarzem naukowym PAN³. Praktycznie wydzielona ona została z Pracowni Dziejów Oświaty PAN założonej 19 maja 1953, potem uzupełniono ją specjalistami wywodzącymi się z likwidowanego Zakładu Badań Prasoznawczych RSW „Prasa” (w ostatnim roku pod nazwą Biuro Studiów Prasoznawczych)⁴. W stadium preorganizacyjnym działała zatem od początku 1958 roku, mając wówczas budżet na ten rok w wysokości 174 tys. zł. Zachowały się też akta przedłużające stypendia

---

¹ Dla uniknięcia nieporozumień trzeba wyjaśnić, że wcześniej istniał w strukturach Polskiej Akademii Nauk samodzielny Zakład Historii Czasopiśmiennictwa PAN kierowany przez członka PAN, prof. Józefa Chałasińskiego. Został on powołany decyzją Sekretariatu Naukowego Prezydium PAN 18 listopada 1952, przy czym była to w rzeczywistości placówka socjologiczna w czasach, gdy termin „socjologia” został skreślony ze słownictwa naukowego, co wszakże nie oznaczało, iż w zakładzie tym nie podejmowano studiów nad prasą. Nie wiadomo z jakiego tytułu Rada Naukowa IBL 4 grudnia 1953 nakazywała temu zakładowi prowadzenie głównie prac „opisowo-bibliograficznych” i przygotowywanie monografii konkretnych tytułów prasowych. 20 listopada 1956 zakład przekształcono w samodzielny Zakład Socjologii i Historii Kultury PAN (nieco wcześniej: Zakład Historii Kultury), miał on jednak charakter typowo socjologiczny i bazował na kadrze z Uniwersytetu Łódzkiego. Początkowo nie wszedł do utworzonego decyzją Prezydium Rządu z 15 października 1956 Instytutu Filozofii i Socjologii PAN. Zob. dokumentacja w poszczególnych rocznikach „Nauki Polskiej” z lat 1953–1960 oraz J. Chałasiński, *Polski Instytut Socjologiczny*, „Nauka Polska” 1956, nr 4 (16), s. 203.

² Szkic niniejszy, jakkolwiek bazujący na źródłach, także archiwalnych, opiera się w znacznej mierze na wiedzy pozaźródłowej autora, związanej z Pracownią od października 1960 r. do końca jej istnienia. Nic tedy dziwnego, że czytelnik tego tekstu odnajdzie w nim liczne sądy subiektywne, choć autor starał się ujmować temat z dystansu. Opracowanie to może być zatem potraktowane po części jako źródło historyczne, wobec którego obowiązują specyficzne zasady naukowej krytyki. Lokalizacja chronologiczna części opisywanych faktów została dokonana na podstawie dokumentacji znajdującej się w Instytucie Badań Literackich PAN.

³ Zob. wykaz placówek Wydziału I PAN, „Nauka Polska” 1958, nr 1, s. 214.

⁴ J. Miąso, *Pracownia Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauk (1953–1974)* [w:] *Rozprawy z dziejów oświaty*, Warszawa 2000, t. XL, nr 119–121.

pierwszym aspirantom Pracowni na okres od 1 marca do 1 lipca 1959⁵. W sprawozdaniu sekretarza naukowego Wydziału I Nauk Społecznych, prof. Stanisława Arnolda za rok 1958 nazwa Pracowni w ogóle się nie pojawiła⁶. Gdy sprawozdanie to ukazało się drukiem, funkcję sekretarza naukowego Wydziału I pełnił już prof. Stefan Żółkiewski.

Kierowanie zespołem Pracowni odzwierciedlało zmiany pokoleniowe, jakie w jej składzie następowały. Były cztery takie zmiany. W stadium preorganizacyjnym formalnym kierownikiem Pracowni był jej inicjator, który przede wszystkim przygotowywał dla niej kadry na swoim seminarium uniwersyteckim. Ponieważ był zaabsorbowany funkcją sekretarza naukowego PAN, faktycznie kierował zespołem mgr Zbigniew Marciniak, historyk oświaty z Łodzi, który przeniósł się tu z Pracowni Dziejów Oświaty PAN. W drugim okresie kierownikiem faktycznie od 1959, formalnie od początku 1960 do 1974 roku był pierwotnie docent, a następnie profesor nadzwyczajny (od 9 listopada 1961) i zwyczajny, Józef Skrzypek⁷, uczeń Stanisława Zakrzewskiego ze Lwowa, który m.in. z powodu swojej przeszłości (obrońca Kresów wschodnich, sekretarz redakcji czasopisma „Niepodległość”) był przesładowany. Jako byłego członka PPS chronił go Henryk Jabłoński, który mu powierzył kierowanie Pracownią. J. Skrzypek został przeniesiony do Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku z etatem z Instytutu Historii Kultury Materialnej z dniem 6 kwietnia 1959, ale nominację na kierownika wręczono mu 10 stycznia 1961 na mocy uchwały Sekretariatu Naukowego PAN. Zajmował się problematyką prasy polonijnej, szczególnie w USA⁸. Pracownia była niewielką placówką samodzielną obsługiwaną przez Zarząd Administracyjny Placówek Naukowych Wydziału I PAN. Na mocy uchwały Prezydium PAN z 18 lutego 1969 o likwidacji niektórych placówek Wydziału I, od 1 kwietnia 1969 została włączona pod tą samą nazwą do Instytutu Badań

---

⁵ Archiwum PAN, Akta Sekretariatu Naukowego PAN, w. 174, p. 1 i 2.

⁶ S. Arnold, *Wydział Nauk Społecznych (Sprawozdanie z działalności naukowej za 1958 r.)*, „Nauka Polska” 1960, nr 1, s. 147–164.

⁷ Zob. J. Myśliński, *Józef Skrzypek* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, 1998, z. 158, s. 479–480, z. 159, s. 481; zob. też podpisany przez zespół Pracowni nekrolog, *Józef Skrzypek (17 IX 1905–29 VI 1974)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, z. 1, s. 553–556 oraz *Wspomnienia o Józefie Skrzypku (W trzecią rocznicę zgonu)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1977, nr 2, s. 125–173.

⁸ Akta osobowe J. Skrzypka w Instytucie Badań Literackich, s. 373.

Literackich pod dykcją prof. Kazimierza Wyki, który był dotąd członkiem Rady Naukowej Pracowni. Po nagłym zgonie J. Skrzypka 29 czerwca 1974 jego obowiązki powierzono Jerzemu Myślińskiemu (przejściowo kierował Pracownią Jerzy Łojek), który w ciągu kilku lat (do 1978) łączył tę funkcję ze stanowiskiem wicedyrektora Instytutu Kształcenia Nauczycieli. Złożył funkcję kierownika w 1986 roku. Na jego miejsce powołano Wiesława Władykę, który z kolei sprawował ją do rozwiązania zespołu w ramach restrukturyzacji Instytutu Badań Literackich PAN na mocy decyzji Dyrekcji IBL z 30 grudnia 1993. Część zespołu pod kierownictwem W. Władyki przekształcona została w Pracownię Komunikacji Literackiej w okresie PRL.

Merytorycznie rzecz biorąc Pracownia przeszła przez kilka stadiów, które też związane były z przemianami pokoleniowymi. Początkowe stadium można nazwać bibliograficzno-programowym. Jego treścią było tworzenie biblioteki i gromadzenie dokumentacji bibliograficznej polskiej prasy, dokumentowanie jej dziejów oraz próba określenia programu badań nad prasą. Stadium to zakończyła sesja naukowa zorganizowana przy współpracy z krakowskim Ośrodkiem Badań Prasoznawczych RSW „Prasa” na temat: „Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej” odbyta w Warszawie i w Krakowie dniach 6–9 grudnia 1967 z udziałem uczonych niemieckich, francuskich i rosyjskich. Kolejne stadium można nazwać dążeniem do syntezy — jego celem było stworzenie akademickiego podręcznika historii prasy polskiej. Zakończono ono zostało wydaniem, od 1976 roku poczynając, czterotomowego podręcznika, przy czym dwa pierwsze tomy obejmujące materiał do 1918 roku powstały bez zbytnich przeszkód, natomiast makietą tomu obejmującego prasę II Rzeczypospolitej z 1972 roku wzbudziła krytykę recenzentów „politycznych”. Tę przeszkodę, która wiązała się też z usuwaniem niechęci władz do autora syntezy lat 1918–1939, udało się zwalczyć w epoce narastającej liberalizacji w 1980 roku. Dekada lat osiemdziesiątych to okres pewnego eklektyzmu programowego w Pracowni, która podejmowała równocześnie kilka zadań, wśród których najważniejsze było powstawanie nowoczesnych monografii naukowych i na ich bazie próba tworzenia pełniejszej syntezy. Nadto uzupełniano podręcznik stworzeniem pocztu dziennikarzy polskich oraz dokonano jego miniaturyzacji. 29 października 1979 z inicjatywy Pracowni przy Komitecie Nauk Historycznych PAN powstała Komisja Historii Prasy grupująca 20 czołowych badaczy tej dziedziny z całego kraju, w tym 5 z Pracowni, nadająca ton krajowym badaniom i podej-

mująca ciekawe inicjatywy⁹. Przewodniczył jej zrazu Jerzy Myśliński, a po nim funkcję tę przejęła Urszula Jakubowska. Pierwszą poważniejszą imprezą naukową zorganizowaną przez Pracownię wraz z Komisją Historii Prasy było sympozjum warszawskie na temat „Prasa — polityka — kultura” odbywające się w dniach 26–27 października 1981. Wszystkie referaty tego sympozjum zostały opublikowane w „Kwartalniku Historii Prasy Polskiej”.

W okresie samodzielności działalność Pracowni opiniowała kilkusetosobowa Rada Naukowa, powoływana okresowo przez władze PAN. Na jej czele stał H. Jabłoński, a w jej skład wchodził m.in.: J. Skrzypek, jego młodszy kolega z Uniwersytetu Jana Kazimierza ze Lwowa, Ludwik Bazyłow, zastępca sekretarza naukowego Wydziału I PAN, Tadeusz Cieślak, Rafał Gerber, profesor w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, w późniejszym okresie także Kazimierz Wyka — wówczas dyrektor Instytutu Badań Literackich PAN, zaś władze Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa” reprezentował, Mieczysław Zawadka¹⁰. Józef Skrzypek był natomiast w latach 1966–1973 członkiem Rady Naukowej Ośrodka Badań Prasoznawczych RSW „Prasa” w Krakowie, a po jego zgonie miejsce to przypadło na kilka lat Jerzemu Myślińskiemu. Rada Naukowa, obradująca w gabinecie sekretarza naukowego PAN stosunkowo rzadko wypowiadała się o planach badań i publikacji, opiniowała sprawozdania i wnioski personalne. To gremium m.in. opiniowało profesurę nadzwyczajną i zwyczajną J. Skrzypka, jeszcze w trybie rozpisywanej ankiety. Po włączeniu Pracowni do IBL jego Rada Naukowa przejęła opiekę nad nią, a w jej skład został powołany J. Skrzypek, po nim J. Myśliński, a następnie z wyboru Wiesław Władyka. Do końca lat osiemdziesiątych Rada Naukowa IBL rozpatrywała wszystkie wnioski awansowe pracowników Pracowni, opiniowała przyjęcia nowych pracowników, a także na jej forum prowadzone były przewody doktorskie i habilitacyjne pracowników Pracowni i ich uczniów. Tak tedy Rada ta nadała stopnie doktora habilitowanego Zenonowi Kmiecikowi (1971), na tym forum habilitował się Andrzej Notkowski (1988), a także doktoryzował się Rafał Habielski (promotor: J. Myśliński) i Marek Tobera (promotor: W. Władyka), tu

---

⁹ W. Władyka, *Komisja Historii Prasy przy Komitecie Nauk Historycznych PAN*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, nr 3, s. 155–157.

¹⁰ B. działacz PPS, prezes partyjnego koncernu prasowo-wydawniczego — RSW „Prasa” od 29 stycznia 1957 do grudnia 1964 roku.

pozytywnie zaopiniowano profesury w następującej kolejności: J. Łojka, J. Myślińskiego i W. Władyki, przy czym temu pierwszemu władze odmówiły nadania tytułu, co po części było represją polityczną, a po części dowodem niechęci kilku historyków, z którymi pozostawał w konflikcie. Rada ta miała początkowo opory w kwestii powołania Eugeniusza Rudzińskiego na docenta po uzyskaniu przez niego stopnia doktora habilitowanego na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Na forum tej Rady doktoryzowały się z zakresu historii prasy dwie uczennice Andrzeja Notkowskiego z Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach (Jolanta Dzieńkowska i Barbara Gierszewska) oraz Zbigniew Anculewicz z WSP w Olsztynie, uczeń J. Łojka, który bronił pracę o wczesnym „Kurierze Warszawskim” już po zgonie promotora. Po rozgraniczeniu kompetencji rad naukowych przez Centralną Komisję Kwalifikacyjną do spraw Stopni i Tytułu Naukowego na początku lat dziewięćdziesiątych, Rada Naukowa IBL nie prowadziła więcej przewodów naukowych z dziedziny historii prasy, ani nie dyskutowała nad sprawą nadania tytułu naukowego profesora z tego zakresu. W Instytucie Badań Literackich Pracownia była początkowo „ciałem obcym”, ale stopniowo integrowała się z instytutową społecznością, czemu sprzyjała życzliwość kolejnych dyrektorów, a zwłaszcza w latach osiemdziesiątych — prof. Aliny Witkowskiej.

Przez zespół Pracowni przewinęło się 31 pracowników i doktorantów (w tym 6 pracowników technicznych i bibliotekarzy), natomiast trzon dłużej związany z Pracownią stanowiło grono 6–7 osób; na stażach kilkumiesięcznych i półrocznych przebywało tu w różnych okresach kilkunastu badaczy spoza Warszawy (z Gdańska, Kielc, Olsztyna, Krakowa i innych miejscowości). W okresie sprawowania kierownictwa przez prof. J. Skrzypka tryb pracy zespołu był ustalony w ten sposób, że pracownicy naukowo-badawczy pracowali w bibliotekach i archiwach, a w Pracowni (która mieściła się początkowo na XXV piętrze Pałacu Kultury i Nauki, potem na XX piętrze, wreszcie w pokojach 311b i 311c w Pałacu Staszica, ul. Nowy Świat 72) tylko dwa razy w tygodniu pełnili kilkugodzinne dyżury. Zawsze w środy o godz. 12 odbywały się zebrania naukowe. Seminarium naukowe, poza organizacyjnymi spotkaniami środowowymi całego zespołu, zostały wprowadzone przez J. Myślińskiego; grupowało ono — poza częścią zespołu Pracowni po kilkanaście osób z różnych placówek i ośrodków kraju. Seminarium gromadziło się w rytmie miesięcznym.

W najwcześniejszym okresie funkcjonowania Pracowni pierwsi zatrudnieni to przede wszystkim młodzi aspiranci, od 1956 roku związani z Pracownią Dziejów Oświaty PAN: Zenon Kmieciak¹¹, Eugeniusz Rudziński¹² i Bronisław Ługowski, nadto Zbigniew Marciniak oraz ze zlikwidowanej sekcji historycznej w Zakładzie Badań Prasoznawczych RSW „Prasa” w Warszawie: Jerzy Łojek (były kierownik tej sekcji od 1 sierpnia 1956) i Aleksandra Garlicka¹³; ta ostatnia była zatrudniona w Pracowni od 1 października 1959, a Jerzy Łojek od 1 października 1960; od 1 stycznia 1960 był on stypendystą Pracowni. Doktoryzował się u prof. Janusza Wolińskiego w 1961 roku na Uniwersytecie Warszawskim, tamże się habilitował w 1968 roku i bezskutecznie próbował przejść do Instytutu Historii PAN. Pierwotnie z Pracowni Dziejów Oświaty do Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa przeszli jeszcze w 1958 roku: wysoki urzędnik Ministerstwa Oświaty, zastępca profesora, Henryk Garbowski, ale odszedł z niej 30 września 1960 wraz ze Zbigniewem Marciniakiem. Bronisław Ługowski, który był aspirantem w Pracowni jeszcze w połowie 1960 roku, wkrótce jednak przeszedł do pracy w centrali PAN i kierował Biurem Współpracy z Zagranicą PAN¹⁴. Poza nimi przez kilka lat pracę nad prasą polską w okresie I wojny światowej prowadziła Regina Godlewska. Bibliotekę i początki dokumentacji zaczęła prowadzić Barbara Siekierska, nim ją wysłano do Stacji Naukowej PAN w Rzymie.

---

¹¹ W latach 1953–1957 asystent na Uniwersytecie Warszawskim, stypendysta PAN do listopada 1960, doktoryzował się pod kierunkiem prof. H. Jabłońskiego w grudniu 1960 na podstawie rozprawy z dziejów oświaty w Królestwie Polskim w latach 1905–1914, za którą otrzymał nagrodę Stowarzyszenia Autorów ZAiKS, był bohaterem reportażu Ryszarda Kapuścińskiego w „Polityce”, w latach 1963–1966 był dyrektorem warszawskiej Biblioteki PAN, 25 września 1971 habilitował się w IBL, schorowany, 31 października 1992 przeniesiony został na wcześniejszą emeryturę. Zmarł 27 stycznia 1997. IBL, Akta osobowe 725.

¹² Od 1956 do 1960 roku aspirant, od 1 stycznia 1959 w Pracowni, doktoryzował się w 1960 roku rozprawą o OMTUR, 20 października 1970 habilitował się na Wydziale Nauk Społecznych UW, w latach 1969–1972 pracował w Stacji Naukowej PAN w Paryżu 1 lutego 1974 przeszedł jako docent do Instytutu Polityki Naukowej i Szkolnictwa Wyższego.

¹³ Była początkowo asystentem, a od 1 października 1965 adiunktem dyplomowanym dokumentacji naukowej. Od 1954 roku działała w Związku Polskich Artystów Fotografików, w latach 1985–1986 zasiadała w redakcji kwartalnika „Fotografia”. Przeszła na emeryturę 31 lipca 1993.

¹⁴ J. Miąs o, *op. cit.*, s. 119–121.

Pracownicy naukowo-badawczy ówcześni i później rekrutowani niemal w komplecie byli absolwentami Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Wywodzili się oni na ogół z seminariów profesorów: Henryka Jabłońskiego, a także Stefana Kieniewicza, Emila Kipy i innych. Stypendystą Pracowni był do 1964 roku m.in. Jerzy W. Borejsza, który obronił na Uniwersytecie Warszawskim rozprawę o emigracji postyczeniowej, przy okazji przygotowując publikacje o prasie emigracyjnej po 1864 roku. Doktorantem był też Ryszard Fürst, który przed zgonem nie zdołał ukończyć pracy doktorskiej o rosyjskiej cenzurze w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku; cząstkowe opracowanie na ten temat publikowane było w „Roczniku Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”. Do tego zespołu w październiku 1960 roku przybył z Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie uczeń prof. Józefa Garbacika — J. Myśliński, który najpierw zajął się prasą polską w autonomicznej Galicji, potem prasą polskich ośrodków autochtonicznych na wschodzie i południu, następnie politycznymi aspektami funkcjonowania powojennej radiofonii polskiej, wreszcie studiami nad początkami polskiej telewizji. Dobrym nabytkiem dla Pracowni w 1960 roku okazał się absolwent historii Uniwersytetu Warszawskiego Andrzej Paczkowski, który szybko uzyskał doktorat w 1966 roku na podstawie rozprawy o prasie Stronnictwa Ludowego w latach 1931–1939; nb. pierwotnie planował omówienie prasy PSL w latach 1945–1947, ale nie uzyskał dostępu do archiwum MSW, a nawet jego promotora poinformowano fałszywie, że akta PSL nie istnieją, choć na ich podstawie w końcu lat pięćdziesiątych serię artykułów o tej partii napisał Jan Borkowski. A. Paczkowski zajął się następnie całą prasą II Rzeczypospolitej oraz Polonii, przygotowywał rozprawę o prasie polskiej we Francji w latach 1920–1940, prowadził kwerendy w Paryżu, zmuszono go jednak w 1974 roku do opuszczenia Pracowni, o czym niżej. Przybył też z Biura Historycznego Centralnej Rady Związków Zawodowych Bolesław Korczak, mający dobrą szkołę dokumentacji bibliograficznej; 1 czerwca 1969 przeniesiono go na stanowisko naczelnika w Biurze Kadr Naukowych i Spraw Osobowych PAN. Prawie wszyscy młodzi pracownicy tego zespołu uczestniczyli w cotygodniowych seminariach prof. H. Jabłońskiego na Uniwersytecie Warszawskim, przy czym te seminaria, grupujące zazwyczaj kilkudziesięciu uczestników, odbywały się w soboty zarówno wówczas, gdy był on sekretarzem naukowym PAN, jak ministrem oświaty i wreszcie przewodniczącym Rady Państwa (wtedy dyskusje toczyły się w Belwederze). Pod kierownictwem nauko-

wym H. Jabłońskiego lub też pod jego naukową opieką pracownicy zespołu Pracowni zdobywali stopnie naukowe, natomiast tytuły zawodowe do kwietnia 1969 roku nadawał im sekretarz naukowy Wydziału I Nauk Społecznych PAN na wniosek kierownika Pracowni zaopiniowany przez jej Radę Naukową.

Kolejna większa i zwarta grupa z pokolenia urodzonych kilka lat po II wojnie światowej, zasilila Pracownię na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Rekrutowała się ona głównie z seminarium ówczesnego docenta Andrzeja Garlickiego (uczestniczącego na pracach organizatora w seminariach H. Jabłońskiego). Przybyli wówczas w niewielkich odstępach czasu (1969–1972) rówieśnicy — W. Władyka¹⁵, Andrzej Notkowski¹⁶, a następnie Daria Nałęcz (Lipińska-Nałęcz) na początku 1975 roku¹⁷. Po trzyletniej pracy w Muzeum Narodowym przyjęto w październiku 1974 roku do Pracowni jako asystentkę doc. J. Łojka Hannę Natorę (później Natorę-Macierewicz), absolwentkę historii na Uniwersytecie Warszawskim z 1971 roku, uczennicę prof. Ireny Pietrzak-Pawłowskiej; najpierw zajęła się ona prasą w Królestwie Polskim w okresie międzypowstaniowym, a następnie w końcu 1982 roku objęła etat inżynierijno-techniczny, a w kwietniu 1986 zdała egzamin i została dokumentalistką dyplomowaną. W 1988 roku przeszła do pracy w Wydawnictwie IBL. Uczniowie A. Garlickiego zdobywali stopnie naukowe pod jego kierunkiem na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, przy czym nie zawsze były to prace poświęcone historii prasy.

W późniejszych latach Pracownia była zasilana sporadycznie pojedynczo przyjmowanymi pracownikami, z których już tylko najstarsi uczestniczyli w seminarium prof. Jabłońskiego. I tak, z Instytutu Hi-

---

¹⁵ Związał się z Pracownią po studiach historycznych na Uniwersytecie Warszawskim w 1972 roku, doktoryzował się w 1975 roku.

¹⁶ A. Notkowski przyjęty został do Pracowni w 1969 roku i pracował do 1983, następnie działał w innych pracowniach IBL; tytuł docenta uzyskał 1 stycznia 1989; następnie korzystał z urlopu bezpłatnego, zajmując rozmaite stanowiska państwowe, m.in. sekretarza Komisji Likwidacyjnej RSW „Prasa-Książka-Ruch”. Rozwiązał umowę z IBL w połowie 1992 roku.

¹⁷ D. Nałęcz napisała pod kierunkiem A. Garlickiego dobrą pracę magisterską o międzywojennej „Drodze”, która została w całości opublikowana, zob. D. Nałęcz, „Droga” jako platforma kształtowania się ideologii pilsudczyków, „Przegląd Historyczny” 1975, nr 4, a potem zajęła się społecznością dziennikarską Drugiej Rzeczypospolitej, który to temat stał się podstawą jej doktoratu pod opieką naukową J. Myślińskiego w roku 1980. Habilitowała się w roku 1995.

storii PAN w Warszawie przyjęto w marcu 1975 uczennicę prof. Janusza Żarnowskiego, Ewę Cytowską, która po zdobyciu stopnia naukowego doktora w Instytucie Historii PAN w 1976 roku zaczęła pracować nad prasą „gadzinową” w okresie II wojny światowej; w końcu lat osiemdziesiątych wyjechała do USA, biorąc urlop bezpłatny i wreszcie w połowie 1991 zerwała związki z Pracownią. W roku 1979 przybyła z Gdańska uczennica prof. Romana Wapińskiego, Urszula Jakubowska, wcześniej stażystka Pracowni, zajmująca się prasą Narodowej Demokracji (w Pracowni przygotowała jako rozprawę habilitacyjną książkę pt. *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*, 1988). Z seminarium Jerzego Holzera na Uniwersytecie Warszawskim przyjęto w połowie 1980 roku Marka Toberę, który przygotował i obronił w 1987 roku rozprawę doktorską o polskiej prasie satyryczno-humorystycznej w Królestwie Polskim na początku XX wieku; w latach dziewięćdziesiątych zajął się on redagowaniem prestiżowego „Notesu Wydawniczego”, a z końcem września 2000 opuścił IBL i przeniósł się do Instytutu Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego. Krótko, bo od grudnia 1980 do końca 1983 roku nad dokumentacją bibliograficzną w Pracowni pracował historyk, Maciej Poręba. Następnie w roku 1983 z Wyższej Szkoły Rolniczo-Technicznej w Olsztynie przybył Eugeniusz Misiło (który wcześniej odbywał staż w Pracowni), zajmujący się prasą ukraińską w Polsce międzywojennej — pracy tej niestety nie ukończył, ale wykonał znakomitą bibliografię prasy ukraińskiej w Polsce w latach 1918–1939, którą wydano także w Edmonton w Kanadzie w 1991 roku, a nadto ogłosił serię artykułów na ten temat w „Kwartalniku Historii Prasy Polskiej”. Przeszedł do innej pracy z końcem 1993 roku. Bezpośrednio po studiach na Uniwersytecie Warszawskim przyjęto z początkiem 1984 roku ucznia ówczesnego docenta J. Myślińskiego, Rafała Habielskiego, który torował drogę naukowej historii wojennej i powojennej prasy emigracyjnej i na podstawie monografii „Wiadomości Polskich” i „Wiadomości” obronił w 1990 roku w IBL rozprawę doktorską. Nieco później, bo w styczniu 1987 przybył jego rówieśnik, Jacek Szczerbiński, po studiach doktoranckich w Instytucie Historii PAN w latach 1983–1986; w 1991 roku obronił tam rozprawę doktorską o lwowskich środowiskach twórczych w epoce międzypowstaniowej; wkrótce jednak zafascynowała go komputeryzacja Instytutu, a w listopadzie 1993 roku przeszedł do pracy w archiwum Najwyższej Izby Kontroli. Badaniami wzorców osobowych w prasie II Rzeczypospolitej z zastosowaniem metod socjologicznych zajął się Janusz Rudziński,

który obronił rozprawę na ten temat w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. W Pracowni działał od połowy 1985 do końca lutego 1994 roku.

Najdłużej związani z Pracownią członkowie zespołu na ogół w dość szybkim tempie zdobywali kolejne stopnie i tytuły naukowe. Autor tego tekstu, przybyły w roku 1960 jako starszy asystent z Krakowa — w 1963 roku obronił rozprawę doktorską, w 1970 uzyskał habilitację, w 1983 mianowano go profesorem. W. Władyka szczeble te przeżył w latach 1975, 1981 i 1990, a U. Jakubowska — w latach 1978, 1988, 1999.

Część pracowników zespołu miała bezpośrednie związki z prasą, jeśli nawet abstrahować od udziału w redakcjach periodyków specjalnych (np. udział W. Władyki w redakcji czasopisma historycznego „Mówią Wieki”, czy E. Rudzińskiego w „Pokoleniach”). I tak, U. Jakubowska prowadziła dział historyczny w „Nowych Książkach”, w 1985 roku na stałe z „Polityką” związał się W. Władyka, przez dwa lata od 1981 roku w redakcji „Rzeczpospolitej” pracował J. Myśliński, z „Radarem” związana była D. Nałęcz, z kwartalnikiem „Fotografia” — A. Garlicka.

Od powstania Pracowni znaczna część jej pracowników naukowo-badawczych obok planowych badań nad prasą zajmowała się równoległe innymi tematami, które nierzadko były podstawą ich przewodów naukowych. I tak, pracownicy, którzy niegdyś związani byli z Pracownią Dziejów Oświaty kontynuowali początkowo swe zainteresowania ruchem nauczycielskim i oświatą w XX wieku (Z. Kmiecik, E. Rudziński). A. Garlicka badała m.in. studia młodzieży polskiej w Europie zachodniej na przełomie XIX i XX wieku, potem skierowała swe zainteresowania w kierunku dziejów fotografii polskiej, czego plonem były znaczące wystawy w Zachęcie o polskich robotnikach, chłopach, inteligencji. J. Myśliński zajmował się polskimi dziejami politycznymi, w szczególności ruchem socjalistycznym przełomu stuleci, a J. Łojek parał się dziejami politycznymi Polski końca XVIII i pierwszej połowy XIX wieku i z tego zakresu wydał wiele interesujących pozycji, w tym lżejsze, bardzo poczytne (np. *Dzieje pięknej Bitynki*). Bardzo znany stał się w momencie opublikowania niewielkiej książki *Szanse powstania listopadowego. Rozważania historyczne* (Warszawa 1966), która wzbudziła liczne dyskusje i polemiki. Parał się też przekładami książek z języka francuskiego, a także pisał w tym języku. Pracował bardzo intensywnie i szybko. Z kolejnego pokolenia badaczy W. Władyka opracowywał początkowo dzieje polskich konserwatystów w II Rzeczypos-

spolitej, a potem zgłębiał problematykę polskiego Października '56, nadto jego koledzy i on sam opracowywali poszczególne tematy z dziejów polskiej myśli politycznej. A. Notkowski wprawdzie skoncentrował się na prasie, napisał znaczące monografie: *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)* i *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce (1926–1939). Studium techniki władzy*, co nie przeszkadzało mu wydać w Ossolineum obszernej biografii Ludwika Waryńskiego; U. Jakubowska pracowała nad dziejami Lwowa końca XIX i początku XX wieku (*Lwów na przełomie XIX i XX wieku*, 1991 oraz późniejszy *Mit lwowskiego batiara*), E. Misiło przerzucił się na studia nad losami Ukraińców w Polsce po II wojnie światowej, a R. Habielski pracował nad dziejami powojennej emigracji i nad wychodźczą myślą polityczną.

Pośród imprez naukowych, w których Pracownia wzięła aktywny udział po sympozjum w 1967 roku, były m.in. sympozjum organizowane przez Pracownię przy współpracy z Komisją Historii Prasy przy Komitecie Nauk Historycznych PAN na temat „Historia prasy Polski Ludowej” 20–21 II 1984 w Zaborowie¹⁸, większość zespołu uczestniczyła też w I Sympozjum Historyków Prasy podczas XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Łodzi 9 IX 1989¹⁹ i w kolejnych zjazdach.

Pracownia współdziałała z kilkoma historycznymi i bibliotekoznawczymi ośrodkami naukowymi w kraju, uczestnicząc w organizowanych przez nie sympozjach i konferencjach naukowych. Najściślejsza współpraca, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych łączyła ją z krakowskim Ośrodkiem Badań Prasoznawczych RSW „Prasa” i „Zeszytami Prasoznawczymi”, z Zakładem Historii Prasy i Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego (profesorowie: Andrzej Ślisz i Alina Słomkowska oraz ich współpracownicy), z zespołem skupionym wokół prof. Romana Wapińskiego w Gdańsku (Instytut Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego wraz z Pracownią zorganizował sympozjum na temat „Metodologiczne problemy badań nad historią prasy” w Wieżycy koło Gdańska w dniach 28–29 maja 1979), Jerzego Jarowieckiego w Krakowie, Henryka Zielińskiego we Wrocławiu. Współpracowali z Pracownią profesorowie Marian Tyrowicz z Krakowa, Mieczysław Inglot z Wrocławia, Sławomir Kalembka z Torunia, Wiesław Śladkow-

---

¹⁸ Zob. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1985, nr 1, s. 5–6, w tym numerze referaty wygłoszone podczas tego sympozjum.

¹⁹ Zob. „Kwartalnik Historii Prasy polskiej” 1990, nr 3–4, s. 157–161.

ski z Lublina, z Warszawy Maciej J. Kwiatkowi, Stanisława Lewandowska, Konrad Zawadzki; młodszy badacze: Mieczysław Adamczyk z Kielc, Joachim Glensk z Opola, Jerzy Ratajewski z Katowic, Zofia Sokół z Rzeszowa, dziennikarz i historyk prasy sportowej z Warszawy, Bogdan Tuszyński i wielu innych.

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych kilka osób spośród zespołu wyraźnie zaznaczało w sprawach politycznych swoje odrębne, opozycyjne stanowisko. Kontestował J. Łojek, którego wniosek o profesurę przegłosowany pozytywnie w Radzie Naukowej IBL 18 grudnia 1974 nie został zaakceptowany na szczeblu centralnym (nie pomogły interwencje NSZZ Solidarność w 1981 w tej sprawie)²⁰ oraz współpracująca z nim H. Natora-Macierewicz. Obydwoje byli internowani po ogłoszeniu stanu wojennego w 1981 roku, przy czym J. Łojka natychmiast zwolniono ze względu na bardzo zły stan zdrowia, a H. Natora-Macierewicz została aresztowana po powrocie z Wielkiej Brytanii 19 grudnia 1981 i pozostawała internowana w Gołdapi. Interwencje wychodzące z zespołu w tej ostatniej sprawie dały rezultat dopiero 21 kwietnia 1982. Demonstracją polityczną był pogrzeb J. Łojka (od kwietnia 1982 rencista), podczas którego ostre przemówienie polityczne wygłosił Antoni Macierewicz; wówczas oficjalnie rozwiązano drugoobiegowy pseudonim J. Łojka (Leopold Jerzewski), pod którym wydał kilka książek, m.in.: *Agresja 17 września 1939 r.* (Warszawa 1979, Wyd. „Głos”) oraz *Dzieje sprawy Katynia* (Warszawa 1980, Wyd. „Głos”; jego ojciec został zamordowany w Katyniu); po śmierci wydano też inne niecenzuralne pozycje J. Łojka, a w szczególności *Kalendarz historyczny*, (Warszawa 1985). Kontestował też A. Paczkowski po „karnym” przeniesieniu z Pracowni do Biblioteki Narodowej; powodem represji (wcześniej zniszczono w Państwowym Wydawnictwie Naukowym przygotowaną do druku jego rozprawę habilitacyjną *Prasa i społeczność polska we Francji 1920–1940*, która dopiero w 1979 roku wydana została sumptem Komitetu Badania Polonii, jako tom 5 Biblioteki Polonijnej) było umieszczenie przezeń w wychodzącym we Francji czasopiśmie międzynarodowym krytycznej recenzji książki zachodniego autora o Gomułce jako „narodowym komuniście”, inspirowanej przez oficjalne czynniki krajowe²¹. W tej sprawie osobistości z MSW oskarżały prof. H. Jabłońskiego

---

²⁰ IBL, Akta osobowe 521.

²¹ Zob. P. Raina, *Władysław Gomułka. Życiorys polityczny*, Londyn 1969 oraz w przekładzie niemieckim — *Gomułka. Politische Biographie*, Köln 1970.

o to, że związany z nim historyk głosił opinie o Władysławie Gomułce sprzeczne z opiniami oficjalnymi. Później publikował on w drugim obiegu pod pseudonimem Jakub Andrzejewski i pod licznymi pseudonimami w prasie tygodniowej, jako że w pewnym okresie miał zakaz publikowania²². W czasie stanu wojennego kontestujących było więcej, zwłaszcza publikujących w drugim obiegu, a pracownicy-członkowie PZPR w organizacji partyjnej IBL należeli w większości do sympatyków struktur poziomych i nie byli dobrze oceniani przez władze stołeczne i centralne PZPR. Demonstracyjnie po ogłoszeniu stanu wojennego wystąpiła z PZPR dr D. Nałęcz.

Od początku istnienia Pracowni J. Skrzypek rozpoczął systematyczne gromadzenie biblioteki naukowej przede wszystkim drogą zakupów antykwarycznych, a także bieżących. Kierownik Pracowni kładł nacisk w szczególności na pozycje dokumentalne, rzadkie druki dokumentujące rozwój prasy polskiej, a także tytuły źródłowe, ze szczególnym uwzględnieniem drugiej połowy XIX i pierwszej XX wieku. Dużą rolę w organizacji tej biblioteki odegrały kolejno Barbara Siekierska i Czesława Rusiecka. Zakupywane były książki zagraniczne, zachodnio-europejskie, rosyjskie, litewskie. Gdy zmarł J. Skrzypek, księgozbiór był już pokaźny, liczący kilka tysięcy cennych w większości pozycji, w tym emigracyjnych; mógłby on być ozdobą każdej historycznej biblioteki instytutowej. Od 1993 roku ten księgozbiór nie funkcjonuje, utrudniony jest też dostęp do rozlicznych kartotek bibliograficznych, mikrofilmów zawierających kopie archiwaliów rosyjskich i innych zagranicznych (np. austriackich) dotyczących prasy polskiej, które przywozili pracownicy zespołu z podróży i kwerend zagranicznych. Większość wyjazdów zagranicznych członków zespołu w ramach wymiany, to wyjazdy do ZSRR (Leningrad, Wilno, Kijów, Mińsk, Lwów), Czechosłowacji, NRD, Włoch, Francji, Austrii.

Dzieje periodyku naukowego wydawanego przez Pracownię nie będą przedmiotem rozważań w tym tekście, jako że jego zawartość treściową i historię omówił wszechstronnie Sylwester Dziki²³, istnieje też bibliografia zawartości za lata 1962–1981 autorstwa Cecylii Gajkow-

---

²² W tygodnikach społeczno-literackich używał kilku pseudonimów, zawierających zawsze przymiotnik „górski”. Wywodziło się to z faktu, iż był on jako tatarnik wieloletnim, cenionym przewodniczącym elitarnego Klubu Wysokogórskiego.

²³ S. Dziki, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” (1962–1993). *Portrety polskich czasopism prasoznawczych*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1999, t. 2, z. 2 (4), s. 95–129.

skiej („Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, nr 4) oraz za lata 1982–1991 autorstwa H. Natory-Macierewicz, (tamże 1992, nr 2). Obydwie części zawierają też szczegółowe informacje o składach redakcji, przy czym redaktorzy i sekretarze redakcji obejmowali swoje funkcje faktycznie wcześniej, jeśli się zważy, iż teksty do druku przekazywano wydawcy z dużym wyprzedzeniem. Poza bibliografią zawartości znalazły się numery 3–4 tomu XXXI oraz cały rocznik XXXII z 1993 roku (ostatni numer 4 jest datowany w roku 1994).

S. Dziki w szczególności analizował zawartość treściową i ewolucję preferencji chronologicznych. Tu wspomnimy jedynie, że inicjatywa wydawania periodyku wyszła od J. Skrzypka i przez okres jego kierownictwa Pracownią redagował on ten periodyk, mając do pomocy przez pierwsze trzy lata Z. Kmiecika, a potem, od 1964 roku, J. Myślińskiego; gdy ten ostatni objął redakcję w 1974 roku, sekretariat prowadzili kolejno: W. Władyka (do 1982), U. Jakubowska (1982–1993, przy czym w ostatnich latach jako zastępca redaktora), R. Habielski w latach 1989–1993.

Redakcję techniczną wykonywali znakomici pracownicy warszawskiego oddziału Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (najdłużej zmarłe już — absolwentka liceum krzemienieckiego, Ewelina Czerweny, potem Halina Bugajska; w końcu Ewa Litwiniak), który nadzorował druk we Wrocławskiej Drukarni Naukowej. Drukowano nakład 400–500 egz. Większość nakładu rozchodziła się w prenumeracie bibliotecznej i indywidualnej, pojedyncze egzemplarze sprzedawały księgarnie naukowe. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych około 25% nakładu prenumerowały placówki zagraniczne, europejskie i amerykańskie, najwięcej niemieckie; do bibliotek w Wilnie i Lwowie oraz emigracyjnych, a także do indywidualnych badaczy na Litwie i Ukrainie wysyłano egzemplarze gratisowe. Przez cały czas autorzy otrzymywali honoraria (początkowo „wierszówki”, w latach osiemdziesiątych ryczałtowe), które w końcu lat osiemdziesiątych wskutek inflacji stawały się symboliczne. Skromne były honoraria redakcyjne, które otrzymywali wszyscy członkowie redakcji, nieco wyższe były honoraria redaktora i sekretarza redakcji. W 1975 roku dzięki znajomościom w sferach decyzyjnych doc. A. Ślisza, udało się przekształcić „Rocznik” wydawany od 1969 roku w częstotliwości kwartalnej (do 1968 roku faktycznie półrocznik) w „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, przy czym, mimo pokaźnego wyprzedzenia w składaniu wydawcy materiałów (2–3 kwartały), poszczególne numery bywały opóźnione. Teksty „Kwartalnika” były cen-

zurowane we Wrocławiu, ale ingerencje były (łącznie 4–5) nieliczne i głównie miały miejsce w latach sześćdziesiątych. Wykreślano zbyt dosadne oceny dotyczące polityki czeskiej i polskiej wobec Zaolzia, zbyt pozytywne opinie o Piłsudskim („rozrzedzano” o nim wzmianki), raz wykreślono wzmiankę o tym, że jeden z członków Biura Politycznego KC PZPR w czasie okupacji niemieckiej bał się przechowywać w swoim mieszkaniu nielegalne druki, skreślano opinie o antysemityzmie niektórych polskich periodyków w przeszłości. W dwóch przypadkach interwencje w GUKPPiW w Warszawie złagodziły ingerencje wrocławskie. Jeden z numerów czasopisma (t. 18, 1979, nr 4) dedykowany H. Jabłońskiemu (wtedy przewodniczącemu Rady Państwa) z okazji jego jubileuszu siedemdziesięciolecia był kontrolowany przez kierownika Wydziału Nauki KC PZPR, ale chodziło mu głównie o to, by nie pojawiło się tam nazwisko autora, który kontestował, ten jednak z góry zakładał, że nie będzie jubilatowi ofiarowywać swojej pracy.

Zawartość tego periodyku, podobno jedynego na świecie wyłącznie poświęconego historii prasy, była systematycznie oceniana w specjalnych przeglądach na łamach „Zeszytów Prasoznawczych”, sporadycznie w innych czasopismach, w tym emigracyjnych oraz na antenie RWE (Maria Danilewicz-Zielińska).

Oceniam, że redagowanie tego periodyku pochłaniało tylko część potencjału Pracowni, ale że wydawanie go było ważnym przejawem działalności zespołu na zewnątrz, przy czym nie mogę się zgodzić z opinią S. Dzikiego i odnoszę ją tylko do pierwszych 2 roczników, głoszącą, że dominowały w nim wytwory pracowników Pracowni. W pierwszym dwudziestoleciu istnienia czasopisma najaktywniejszymi autorami spoza Pracowni byli T. Cieślak, A. Słomkowska i M. Tyrowicz. Na tych łamach gościło blisko 300 autorów i w większości numerów teksty pracowników stanowiły nie więcej niż trzecią (czwartą) część całości. W okresie trudności publikacyjnych kilka razy redakcja przemyślała w periodyku wyraźne pozycje zwarte (np. w latach 1988–1989 cykl artykułów A. Notkowskiego o prasie PPS w latach 1918–1939, na bazie których, już poza Pracownią, powstała książka: *Pod znakiem trzech strzał. Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918–1939* (Kraków 1997) oraz w t. 32, nr 3 z 1993 roku opracowanie J. Rudzińskiego, *Wzory osobowe polityków w prasie polskiej 1918–1939*, zaś w dwóch podwójnych numerach pod redakcją W. Władyki wydano dwie pozycje zbiorowe: *Poczet dziennikarzy polskich XIX wieku* (t. XXX 1991, nr 3–4) oraz *Poczet dziennikarzy polskich XX wieku* (t. XXXI,

1992, nr 3–4). Zwróćę nadto uwagę na interesujący numer monotematyczny czasopisma poświęcony prasie polskiej lat 1918–1939 (t. 17, 1978, nr 4).

W okresie redakcji J. Skrzypka zespół redakcyjny odgrywał niewielką rolę. W latach 1969–1975 aktywny w redakcji był prof. Walery Pisarek, długoletni dyrektor Ośrodka Badań Prasoznawczych w Krakowie, a także z Pracowni A. Paczkowski. Dopiero po włączeniu Pracowni do IBL desygnowani do redakcji literaturoznawcy bardziej zaznaczyli w redakcji swoją obecność (najpierw Jadwiga Czachowska, potem Krysztyna Sierocka). Od 1975 roku, poza redaktorem, jego zastępcą i sekretarzem redakcji, pewną rolę w zespole, głównie recenzencką lub inicjującą, odgrywali pracownicy Pracowni (szczególniej J. Łojek i W. Władyka). Nieocenieni byli członkowie redakcji spoza zespołu: Wiesław Śladkowski z Lublina i A. Ślisz z Uniwersytetu Warszawskiego²⁴.

Mniej absorbująca dla całego zespołu była seria wydawnicza Pracowni — „Materiały i Studia do Historii Prasy i Czasopiśmiennictwa Polskiego”, którą kierował J. Skrzypek, początkowo przy aktywnej pomocy E. Rudzińskiego. Po śmierci J. Skrzypka redakcję serii objął J. Łojek, a po jego ggonie W. Władyka.

Serię rozpoczął w 1966 roku tom J. Myślińskiego *Bibliografia prasy polskiej 1944–1948. Prasa krajowa* wydany przez PWN w Warszawie, zakończył z numerem 28 wybór tekstów z obszernym wstępem pt. *Na czołowiec. Prasa w Październiku 56* w 1989 roku autorstwa W. Władyki. Decydujący głos wydawniczy w odniesieniu do serii mieli kolejni redaktorzy. W pierwszej fazie obok nielicznej redakcji serii istniało ciało nadrzędne w postaci Rady Redakcyjnej na czele z Henrykiem Jabłońskim, z udziałem Ludwika Bazyłowa, Tadeusza Cieślaka, bibliografa Czesława Gutrego, dyrektora Biura Wydawnictw i Bibliotek PAN, byłego działacza socjalistycznego, Tadeusza Jabłońskiego, E. Rudzińskiego, J. Skrzypka i wtedy jednego z szefów PWN, Tadeusza Zabłudowskiego. J. Skrzypek, gromadząc takie gremium, miał na uwadze jego duże możliwości decyzyjne (włączenie do planu wydawniczego, przydział papieru, druk). Z tego grona w ścisłej redakcji zasiadały tylko cztery osoby. Po wydaniu pierwszych tomów serii na jej czele pozostał tylko roboczy czteroosobowy komitet redakcyjny, a każdy tom ukazywał się

---

²⁴ Ówczesne refleksje na temat redagowania tego periodyku zob. *Redaktorzy czasopism naukowych Instytutu Badań Literackich o swojej działalności*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1988, nr 4, s. 101 i nast.

pod redakcją J. Skrzypka. Dla jego następców stojących na czele redakcji serii grono osób im formalnie przydawanych nie odgrywało praktycznie żadnej roli, a istnieć musiało, bo takie były wymagania władz PAN.

Serię wydawało PWN w Warszawie, a od 1980 roku oddział PWN w Łodzi. Zawierała monografie historyczno-prasowe, bibliografie (tytułów prasy polskiej do 1864 autorstwa J. Łojka i B. Korczaka, tytułów prasy krajowej z lat 1944–1948 autorstwa J. Myślińskiego)²⁵. Większość rozpraw na stopień naukowy członków zespołu ukazała się w tej serii; swoje rozprawy doktorskie ogłosili tu: A. Paczkowski, *Prasa polityczna ruchu ludowego (1918–1939)*, Warszawa 1970; D. Nałęcz, *Zawód dziennikarza w Polsce 1918–1939*, Warszawa–Łódź 1972; A. Notkowski, *Prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Warszawa–Łódź 1982; U. Jakubowska, *Spoleczno-polityczne oblicze „Gazety Warszawskiej (1918–1939)*, Warszawa–Łódź 1984; M. Tobera, „Wesołe gazetki”. *Prasa humorystyczno-satyryczna w Królestwie Polskim w latach 1905–1914*, Warszawa–Łódź 1988; wydano rozprawy habilitacyjne następujących autorów: J. Łojek, *Studia nad prasą i opinią publiczną w Królestwie Polskim 1815–1830*, Warszawa 1966; E. Rudzinski, *Informacyjne agencje prasowe w Polsce 1926–1939*, Warszawa 1970; Z. Kmiecik „Kraj” za czasów redaktorstwa Erazma Piltza, Warszawa 1969; J. Myśliński, *Studia nad prasą społeczno-polityczną w zachodniej Galicji w latach 1905–1914*, Warszawa 1970; A. Notkowski, *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926–1939. Studium techniki władzy*, Warszawa–Łódź 1989; U. Jakubowska, *Prasa Narodowej demokracji w dobie zaborów*, Warszawa–Łódź 1989. W serii wydawniczej ukazały się także prace autorów luźno z Pracownią związanych, jak np. monografia Mieczysława Inglota o czasopiśmiennictwie polskim ziem litewsko-ruskich²⁶, bibliografia prasy łódzkiej do 1945 roku Wiesławy Kaszubiny²⁷, monografia T. Cieślaka o prasie polskiej zaboru pruskiego²⁸, książka Eugeniusza Tomaszewskiego, *Kształtowanie się kapitalistycznych przedsiębiorstw prasowych w Warszawie (1851–1960)*, Warszawa 1968, pierwszy raz charakteryzująca początki komercjalizacji prasy w zaborze rosyj-

---

²⁵ J. Myśliński, *Bibliografia prasy polskiej 1944–1948. Prasa krajowa*, Warszawa 1966; J. Łojek, *Bibliografia prasy polskiej 1661–1931*, Warszawa 1965; B. Korczak, *Bibliografia prasy polskiej 1832–1864*, Warszawa 1968.

²⁶ *Polskie czasopiśmiennictwo literackie ziem litewsko-ruskich 1815–1830*, Warszawa 1966.

²⁷ *Bibliografia prasy łódzkiej 1863–1944*, Warszawa 1967.

²⁸ *Prasa Pomorza Wschodniego w XIX i XX wieku*, Warszawa 1966.

skim, Ireny Zaporowskiej-Łossowskiej, „Korespondent Warszawski” w latach 1792–1796 (*Zarys monograficzny*), Warszawa 1969; Jerzego Ratajewskiego, *Wydawnictwo i czasopismo „Nowiny” w Opolu w latach 1911–1921*, Warszawa 1972. Zbiorowe wspomnienia dziennikarzy polskich były jedynie redagowane w Pracowni — pochodziły one ze zbiorów gromadzonych przez Zespół Starszych Dziennikarzy przy Stowarzyszeniu Dziennikarzy Polskich w Warszawie. Na polu współpracy z Pracownią w tym zakresie trzeba wymienić następujące nazwiska dziennikarzy: Mieczysława Krzepkowskiego i Jerzego Nowakowskiego oraz Janiny Dunin-Wąsowiczowej, a spoza Zespołu: Henryka Dziedzila i Klaudiusza Hrabyka. Ukazały się trzy tomy wspomnień nestorów dziennikarstwa: w opracowaniu E. Rudzińskiego *Wspomnienia dziennikarzy o wrześniu 1939 r.* (Warszawa 1965) i *Wspomnienia dziennikarzy z okresu okupacji hitlerowskiej* (Warszawa 1970) oraz w opracowaniu J. Łojka: *Moja droga do dziennikarstwa. Wspomnienia dziennikarzy z okresu międzywojennego* (Warszawa 1974).

Spośród innych pozycji w serii drukowano J. Łojka, *Polska inspiracja prasowa w Holandii i Niemczech w czasach Stanisława Augusta*, Warszawa 1969; Z. Kmiecika, *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1985)*, Warszawa 1971; tegoż, *Program polityczny „Głosu Warszawskiego” (1908–1909) i „Gazety Warszawskiej” (1909–1915)*, Warszawa–Łódź 1980; E. Cytowskiej, *Szkice z dziejów prasy pod okupacją niemiecką (1939–1945)*, Warszawa–Łódź 1986.

Z czasem jednak liczne prace, które powstały w Pracowni, znajdowały renomowanych wydawców poza własnym planem wydawniczym, w serii natomiast ukazywały się głównie naukowe debiuty. Tak np. poza planem Pracowni w PWN ukazała się monografia popowstaniowej prasy emigracyjnej Jerzego W. Borejszy, liczne książki J. Łojka poświęcone prasie, a to: „*Gazeta Warszawska*” księdza Łuskiny (1774–1793), Warszawa 1959, KiW; *Dziennikarze i prasa w Warszawie w XVIII wieku*, Warszawa 1960, KiW; *Les Journaux d’expression française au siècle des Lumières*, Wrocław 1980, Ossolineum; cztery książki Z. Kmiecika: „*Gazeta Świąteczna*” za czasów redaktorstwa Konrada Prószyńskiego „*Promyka*” (1881–1908), Warszawa 1973; *Prasa polska w rewolucji 1905–1907*, Warszawa 1980; *Prasa warszawska w latach 1908–1918*, Warszawa 1981; *Prasa warszawska w latach 1886–1904*, Wrocław 1989; J. Myślińskiego, *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów*, Warszawa 1982, KiW oraz *Mikrofon i polityka. Z dziejów radiofonii polskiej 1944–1960*, Warszawa 1990; A. Paczkowskiego, *Czwarta władza. Prasa*

dawniej i dziś, Warszawa 1973, Wiedza Powszechna oraz *Prasa i społeczność polska we Francji w latach 1920–1940*, Wrocław 1979, Ossolineum, rozprawa habilitacyjna W Władyki (*Krew na pierwszej stronie. Sensacyjne dzienniki Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982, Czytelnik), rozprawa doktorska R. Habielskiego z 1991 roku pt. *Nieźłomni, nieprzejednani. Emigracyjne „Wiadomości” i ich krąg 1940–1981* (PIW). Zbiór obejmujący batalie publicystyczne z lat 1918–1939 zredagowała D. Nałęcz; ukazał się on pt. *Nie szabłą lecz piórem* w 1994 roku (KiW).

Kilka pozycji Pracowni pojawiło się poza serią wydane techniką „małej poligrafii”, m.in. dwa tomy materiałów w sesji w 1967 roku: „*Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej*”. *Symposium historyków prasy, Warszawa–Kraków 6–9 grudnia 1967 r.* (Warszawa 1967–1968), *Spis tytułów prasy polskiej 1865–1918* (1978) autorstwa A. Garlickiej, w 1983 roku analogiczny spis tytułów prasy ukraińskiej z lat 1918–1939 E. Misiły, monografia „Ateneum” 1876–1901 autorstwa Z. Kmiecika nakładem Ossolineum w 1985 roku.

Najcenniejszym wytworem Pracowni był czterotomowy podręcznik akademicki *Historia prasy polskiej*, którego projekt przygotował prof. Józef Skrzypek. Za jego kadencji i pod jego redakcją powstała makietta znacznej części tego podręcznika, wydana w czterech tomach techniką „małej poligrafii” w 1972 roku i kilkakrotnie dyskutowana w różnych gremiach. W tych tomach ukazały się części charakteryzujące całą prasę polską autorstwa J. Łojka (1661–1831), A. Paczkowskiego (1918–1939), oraz fragmentaryczne części Z. Kmiecika (*Zarys prasy polskiej w Królestwie Polskim w latach 1864–1918*) i J. Myślińskiego (*Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej 1867–1918*). Makietta powstała na początku lat siedemdziesiątych, ale podręcznik w kolejnych tomach zaczął się ukazywać od 1976 roku poczynając pod redakcją J. Łojka, bowiem J. Skrzypek zmarł 29 czerwca 1974. Już wówczas redaktor mógł napisać w nocie od wydawcy, że dzieje prasy polskiej po drugiej wojnie światowej, zwłaszcza zaś po 1948 roku nie będą na razie przedmiotem prac zespołu, ponieważ nie ma pewności, że opracowanie to będzie reprezentować należyty poziom. Tak tedy w 1976 roku ukazał się tom pierwszy dzieła pt. *Prasa polska w latach 1661–1864*, przy czym autorem części do 1831 roku był J. Łojek, epokę międzywojenną pod zaborem rosyjskim opracował uczeń prof. Stefana Kieniewicza, Eugeniusz Tomaszewski, pod zaborem austriackim — prof. Irena Homola z Krakowa, prasę wielkopolską — prof. Witold Jakóbczyk z Poznania, prasę Śląska, Warmii i Mazur — prof. T. Cieślak,

a czasopiśmiennictwo emigracyjne — doc. Sławomir Kalemka. Bibliografią opatrzył ten i pozostałe tomy A. Notkowski. W tym samym roku ukazał się tom obejmujący lata 1864–1918, przy czym prasę zaboru rosyjskiego opisał Z. Kmiecik, austriackiego — J. Myśliński, Wielkopolski — W. Jakóbczyk, pozostałej części ziem polskich pod panowaniem Prus — T. Cieślak, A. Paczkowski ujął prasę emigracyjną i polonijną, a A. Garlicka napisała rozdział o prasie okupowanego Królestwa Polskiego w okresie I wojny światowej.

Były kłopoty z wydaniem najlepiej opracowanego tomu, który pierwotnie miał obejmować okres od 1918 do 1944 roku. Wybitnie polityczne recenzje wydawnicze (do dziś nie wiadomo, kto je pisał, był to jednak typowy produkt Marca '68) wstrzymały publikację, przeto redaktor postanowił czynić starania o wydanie odrębnego tomu obejmującego prasę międzywojenną, którą opracował A. Paczkowski. Udało się to dopiero na fali liberalizacji w 1980 roku. Tom ten okazał się najzyczliwiej oceniony i nagrodzony nagrodą sekretarza naukowego PAN. W tym samym roku ukazał się tom obejmujący lata 1939–1945 autorstwa J. Jarowieckiego i J. Myślińskiego, choć pierwotnie myślano o Władysławie Bartoszewskim, jako autorze; ten jednak ostatecznie nie wyraził na to zgody, słusznie przewidując komplikacje cenzuralne. Późniejsze lata nie sprzyjały pozytywnemu myśleniu o wydaniu ostatniego tomu na poziomie akademickim, przeto trzech autorów z Pracowni — J. Łojek, J. Myśliński i W. Władyka postanowili wydać miniaturę podręcznika, wszakże z ujęciem materiału do połowy lat osiemdziesiątych. Po dłuższych zabiegach i po odrzuceniu tekstu przez Wiedzę Powszechną, tom ten w 1988 roku wydało Wydawnictwo Interpress pt. *Dzieje prasy polskiej*. W trakcie zabiegów o druk książki 7 października 1986 zmarł J. Łojek²⁹, który był autorem rozdziałów o prasie dawnej Rzeczypospolitej i Polski porozbiorowej do połowy XIX wieku, J. Myśliński napisał część dotyczącą epoki popowstaniowej i Polski Ludowej, zaś W. Władyka — opisał prasę lat 1918–1939 i 1939–1945 w dwóch odrębnych rozdziałach. Podręcznik ten ukazał się w burzliwej dobie i nie wzbudził żywszego zainteresowania recenzentów, natomiast przez wiele lat był podstawowym kompendium dydaktycznym na studiach dziennikarskich i bibliotekoznawczych.

---

²⁹ Zob. Jerzy Łojek (3 IX 1932–7 X 1986) — nekrolog podpisany przez Zespół Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX w., „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1987, nr 1, s. 145–147.

Pierwsza koncepcja badań nad przeszłością polskiej prasy ukształtowała się w Pracowni w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i w dalszych latach była ona rozwijana i wzbogacana, ewoluowały też zainteresowania badaczy od mody na epokę pozytywizmu, dwudziestolecie międzywojenne, początki prasy powojennej. Nigdy nie rozwinęły się w Pracowni szerzej studia nad prasą konspiracyjną podczas drugiej wojny światowej, tematyka ta bowiem była mocną stroną Instytutu Historii PAN, gdzie studia prowadził najpierw Lucjan Dobroszycki, potem rozwinęła je blisko współpracująca z Pracownią prof. Stanisława Lewandowska. Przed R. Habielskim niewiele uwagi poświęcano prasie emigracyjnej, a jeśli, to tej z przełomu XIX i XX wieku, nieco studiów powstało na temat prasy polskich środowisk autochtonicznych na kresach i pograniczach, ale raczej o charakterze dokumentacyjnym. Studia nad wojenną i powojenną prasą emigracyjną nie miały sprzyjającego klimatu politycznego i mogły być rozpoczęte dopiero w latach osiemdziesiątych. Stosunkowo późno, bo w drugiej połowie lat osiemdziesiątych zwrócono się ku mediom elektronicznym, ich rozwijaniem zajmował się bowiem wcześniej tylko Maciej J. Kwiatkowski, związany z Polskim Radiem a potem z Uniwersytetem Śląskim, blisko też współpracujący z Pracownią.

Wraz z likwidacją „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej” z końcem 1993 roku wymuszona została na władzach IBL przez Komitet Badań Naukowych likwidacja Pracowni jako komórki najluźniej związanej z badaniami literaturoznawczymi. Wiązało się to z koniecznością zwolnień pracowników. Pozostała sześciuosobowa grupa pod kierownictwem W. Władyki zajęła się historią PRL i mediami w tym okresie, by z czasem, wobec braku perspektyw stopnieć do trzech osób (i czwartej urlopowanej od września 1996 doc. dr hab. D. Nałęcz, naczelnego dyrektora archiwów państwowych), zupełnie bez udziału młodzieży naukowej. W 1993 roku, po pierwszym roku realizacji, wobec likwidacji Pracowni, zawieszono także realizację programu wydania obszernej encyklopedii prasy polskiej, na które to przedsięwzięcie W. Władyka i J. Myśliński uzyskali środki z Komitetu Badań Naukowych i dysponowali listem intencyjnym Państwowego Wydawnictwa Naukowego, pragnącego wydać to zbiorowe dzieło, w realizację którego zaangażowało się kilkudziesięciu współpracowników z całego kraju.

* * *

Główną ideą w badaniach nad przeszłością prasy polskiej wypracowaną w omawianym zespole było odkrywanie jej funkcji kompen-

sacyjnych, które ona pełniła w warunkach utraty przez Polskę niepodległości, niewoli narodowej, niedemokratycznych form rządów, okupacji i ograniczonej suwerenności. Stąd tak wielkie zainteresowanie prasą wśród historyków, literaturoznawców, bibliotekoznawców, historyków kultury i techniki. Mniejsze było i jest natomiast zainteresowanie przeszłością mediów elektronicznych, których badanie nie ma wypracowanych metod i wymaga specyficznego warsztatu.

Kilka refleksji końcowych wiąże się z problemem wpływu istniejących struktur organizacyjnych na rozwój dyscypliny (w tym przypadku subdyscypliny) naukowej, jaką jest historia prasy, a teraz już historia wszystkich mediów. Przykład istnienia w latach 1958–1993 Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku świadczy, że przez trzydzieści pięć lat można było inicjować, prowadzić i upowszechniać badania na szeroką skalę, mając początkowo dobre a potem średnie możliwości materialne, ale mocne wsparcie decyzyjne i wolę autentycznego rozwijania dociekań nad istotnym fragmentem dziejów narodowych³⁰. Oczywiście, trzeba było, poza na ogół niezłym poziomem naukowym, mieć tzw. siłę przebicia. Taka siła istniała nie tylko w postaci mecenasa i opiekuna naukowego, zajmującego coraz wyższe stanowiska w hierarchii państwowej, ale tkwiła także w wybijających się członkach zespołu, mających coraz więcej do powiedzenia nie tylko w nauce, ale także w strukturach organizacyjnych, w prasie a także w gremiach politycznych kraju. Likwidacja samodzielności Pracowni w pierwszym kwartale 1969 roku, bez wątplenia mająca związek z konsekwencjami Marca '68 (w większych strukturach łatwiej było dyscyplinować pracowników) nieco utrudniło funkcjonowanie Pracowni i trochę ograniczyło jej możliwości materialne (etaty, plany wydawnicze), ale z drugiej strony wpłynęło pozytywnie na zespół, który, nie bez oporów, włączał się do szerszych dyskusji w obrębie innych dyscyplin humanistycznych. Mizeria materialna końca lat osiemdziesiątych i początku dziewięćdziesiątych nie była jedynym powodem wędnięcia badań nad przeszłością mediów w obliczu nowych wyzwań i wobec nowego zapotrzebowania społecznego. Wydaje się, że nazbyt rozbudowane humanistyczne instytuty badawcze nie są już właściwą bazą dla długo-

---

³⁰ O roli Pracowni w inicjowaniu i prowadzeniu badań historycznoprasowych świadczyć mogą przeglądy tych badań, m.in. autorstwa Barbary Petrozolin-Skowrońskiej, zob. „Przegląd Humanistyczny” 1976, nr 7, s. 65–81 oraz nr 8, s. 103–119 a także oceny odnoszące się do poszczególnych epok opublikowane przez specjalistów w ostatnim numerze (4) tomu 20 „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej” z 1981.

falowych badań. One są jak najbardziej potrzebne kulturze narodowej, ale w bardziej ograniczonym zakresie i w związku z kształceniem studentów oraz szeroko pojętą dokumentacją naukową. Doświadczenie lat dziewięćdziesiątych wykazało, wobec eksplozji prywatnego szkolnictwa wyższego odpowiadającej na wielkie społeczne potrzeby i braków kadrowych w uczelniach państwowych, że praktycznie prawie wszyscy pracownicy instytutów humanistycznych PAN, mający stopnie i tytuły naukowe zaczęli równolegle pracować w szkołach wyższych i tylko częściowo można to zjawisko objaśnić ich wielką degradacją materialną.